

شناخت کارکردهای خدمات عام‌المنفعه در حقوق کیفری ایران

قاسمعلی توسلی^۱
مجتبی فرح بخش^{۲*}
احمد رضانی^۳

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۳/۲۷ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۱۱/۰۳

چکیده

ترویج اندیشه سزادهی و سرکوبگری و فزونی بیش از پیش جمعیت کیفری جهان باعث انتقاد شدید جرم شناسان و کیفرشناسان نواندیش و تلاش آنان برای ترویج دیدگاه نوین جرم شناسی و کیفر شناسی، تحت عنوان خدمات عام‌المنفعه شد. در همین راستا، پژوهش پیش رو با هدف شناخت کارکردهای خدمات عام‌المنفعه در حقوق کیفری ایران انجام شد تا مشخص شود که خدمات عام‌المنفعه، در حقوق کیفری ایران چه کاربردی دارد؟ از آنجا که این پژوهش در زمره مطالعات کیفی است، از طریق مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی مبانی نظری موضوع، تحلیل یافته‌های پژوهش‌های پیشین و فیش‌برداری از منابع و آراء مورد بررسی، اطلاعات لازم جمع‌آوری، توصیف، طبقه‌بندی و تحلیل شد. یافته‌ها و نتایج پژوهش نشان داد: خدمات عام‌المنفعه، اگرچه از نظر شکلی کیفر محسوب می‌شود، ولی ماهیتاً کارکردی معنویت‌گرایانه در راستای تضمین حقوق انسانی، از جمله حفظ کرامت انسانی، حق بهره‌مندی از آزادی نسبی، حق اشتغال و... دارد و به بزهکار فرصت می‌دهد تا با جبران خسارات اجتماعی و نفع‌رسانی به حاکمیت و جامعه، حسن نیت و ندامت خویش را با هدف امکان بازگشت و آشتی سودمندان به جامعه اثبات نماید. خدمات عام‌المنفعه جایگزین حبس به اصلاح و بازاجتماعی کردن محکومان کمک نموده، و می‌تواند به‌عنوان راهکار مناسب و شایسته‌ای برای مجرمان غیرخطرناک تبدیل شود. بنابراین، کنشگران حقوقی باید تلاش کنند تا با تمهید مقدمات و اصلاح رویه قضایی زمینه‌ساز بهره‌گیری حداکثری از مزایای این خدمات در اجرا و عمل باشند. چرا که خدمات عام‌المنفعه به‌عنوان مجازات بدل از حبس در کشور ما کمتر تحت تاثیر رویه‌های قضایی به‌مثابه منبع قاعده‌ساز حقوق قرار دارد.

واژگان کلیدی: خدمات عام‌المنفعه، مجازات‌های جایگزین حبس، رویه قضایی.

^۱ دانشجوی دکتری، گروه حقوق، واحد شهر قدس، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. ghasemalitavasoli1400@yahoo.com

^۲ استادیار، گروه حقوق کیفری، دانشگاه شاهد، تهران، ایران. (نویسنده مسئول): farahbakhsh@shahed.ac.ir

^۳ استادیار، گروه حقوق، دانشگاه علم و فرهنگ، تهران، ایران. ramezani@usc.ac.ir

مقدمه

رویکردها و یافته‌های نوین جرم‌شناسی و کیفری، تحولات اجتماعی و فرهنگی جوامع بشری در رهگذر زمان، اتخاذ سیاست کیفری مبتنی بر صدور احکام حبس به‌طور گسترده بدون توجه به آثار منفی یا تأثیر اندک آن بر کاهش تکرار جرم و بازآفرینی آسیب‌ها و افزایش آمار محکومان به حبس، سبب واکنش حقوقدانان و حساسیت بیشتری به پیامدهای زیانبار اجتماعی، اقتصادی و... حبس شده است. با افزایش جرایم و فزونی آمار جمعیت کیفری و همچنین نارسایی شیوه‌های پاسخ به آن، این اندیشه شکل گرفت که مجازات حبس به تنهایی برای حفظ نظم و صیانت از امنیت جامعه کافی نیست و باید جهت برون رفت از این وضعیت نامطلوب، تدابیر موثرتری برای اعاده نظم و کاهش آشفتگی‌های ناشی از ارتکاب رفتارهای مجرمانه جهت پیشگیری از وقوع جرم و تکرار آن پیدا نمود.

بررسی مبانی نظری پژوهش نشان می‌دهد که مجازات حبس در زمره کیفرهایی است که از گذشته رایج بوده است، اما از قرن ۱۹ میلادی به بعد، این نوع از پاسخ تبدیل به پرکاربردترین واکنش به نقض تحریم‌های قانونی در حقوق جزای ملل جهان شده است. به‌نظر می‌رسد استمرار آموزش جرم و پرورش مجرم به‌طور ناخواسته، با وصف بالا رفتن نرخ بیماری‌ها، افزایش هزینه‌های بالای اقتصادی، گسستن نهاد خانواده، ایجاد شکاف طبقاتی، خطرناک شدن محکومین به حبس برای اجتماع پس از آزادی، تعارض اصل شخصی بودن مجازات‌ها و غیره از عمده دلایلی هستند که باعث شده‌اند تا تحمیل حبس به محکوم به‌عنوان یک پاسخ اثرگذار، و یگانه واکنش راهبردی در نظریه اصلاح و درمان، در سایه نگرش جدید جرم‌شناسی به پدیده‌های مجرمانه، مورد تردید واقع شود. به‌گونه‌ای که امروزه شاهد افزایش کمی انتخاب مجازات‌های جایگزین حبس به شکل عام و خاص در سامانه کیفری کشورها به ویژه در کشورهای اروپایی هستیم. در همین راستا، تقویت باور نارسایی شیوه‌های متداول پیشین در مواجهه با پدیده مجرمانه، انتخاب رویکرد بهره‌گیری از جایگزین حبس در ایران به‌عنوان یکی از ابزارهای رسمی سزادهی مورد پذیرش واقع شد.

در پی ملاحظه نارسایی و ضعف کارآمدی حبس و پیامدهای ناگوار آن، سیاست جدید حبس‌زدایی (خدمات عام‌المنفعه) در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به تبعیت از سیاست‌های کلی نظام و با بهره‌گیری از آموزه‌های نوین، با هدف اصلاح و بازاجتماعی کردن مجرمین و فاصله گرفتن از تدابیر کیفری سرکوبگر صرف، انتخاب گردید. اما در عمل به جهت وجود موانعی نظیر به خطر افتادن نظم و امنیت جامعه، اجرای سیاست جایگزین حبس جز در

موارد محدود، به نحوی شایسته مورد توجه کنشگران حقوقی قرار نگرفت. در واقع بروز نگرانی از اعمال جایگزین حبس با این توجیه که عدم محکومیت به حبس افراد مرتکب جرائم اقتصادی مثل ارتشا و اختلاس، کلاهبرداری یا جرائم همراه به عنف و آزار مانند تجاوز به عنف موجب ایجاد ترس و ناامنی بر جامعه می‌شود ولی با استمرار مجازات حبس، جامعه همچنان به دستگاه اطلاعات اطمینان حاصل می‌کند، سبب عدم تمایل و توجه کنشگران این عرصه به مجازات‌های جایگزین حبس شده است.

به نظر می‌رسد یکی از مجازات‌های جایگزین حبس «خدمات عام‌المنفعه»، جایگزینی مناسب در رویه قضایی بوده که نیازمند نگاه تحولی و توجه به سایر زمینه‌ها برای خروج از مشکلات و کاستن از موانع متعدد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی، در اجرا و عمل است. چرا که نوع نگاه مناسب ساختاری و اجتماعی در خصوص بکارگیری این رویکرد بسیار مؤثر می‌باشد. خدمات عام‌المنفعه اجتماع محور، نه تنها فاقد خطرات و معایب بی‌شمار حبس است، بلکه موجب ارتقا و کارآمدی، رشد فرهنگی و بهبود وضعیت اقتصادی و فرهنگی و تربیتی مجرم و جامعه می‌شود. استفاده از خدمات عام‌المنفعه با رضایت محکوم به حبس و در جهت نیل به اهداف بازپروری و اصلاح محکوم‌علیه از رهگذر جلوگیری از پیامدهای منفی محکومیت به حبس و بهره‌گیری از امکانات بازپروری، اشتغال به امور عام‌المنفعه و تلاش برای جبران زیان‌هایی است که بزهدار به سبب ارتکاب جرم به جامعه وارد کرده است.

صاحب‌نظران معتقدند که فلسفه خدمات عام‌المنفعه و نگاه کرامت‌محور به بزهدار، تضمین حیات سعادت‌مندان انسان، فاصله‌گیری از سیاست کیفری امنیت محور محض و احترام هر چه بیشتر به رعایت سایر حقوق انسانی است که حق تکریم و کرامت انسانی، حق برخورداری از امنیت شغلی و... محکوم به حبس را بیش از گذشته مورد توجه قرار می‌دهد. چرا که توقع نقش‌آفرینی در تعاون اجتماعی و جامعه‌پذیری افراد زمانی معنا پیدا می‌کند که انسان آزاد و دارای قدرت انتخاب میان پیوستن به اجتماع یا قهر و انزواطلبی داشته باشد. یکی از مهمترین شیوه‌های نیل به اهداف اصلاح و درمان بزهداران در جرایم سبک، توجه به محدوده آزادی اراده، اختیارات، موضوعات فرهنگی و جامعه‌پذیری افراد می‌باشد، که به تبع مقوله فرهنگ و استعداد جامعه‌پذیری افراد محکوم به حبس، امکان‌پذیر می‌باشد.

اوستین ۱۹۸۹ در کتاب خود به بررسی تأثیر برنامه‌های آزادی پیش از موعد ایلی نویز پرداخت. اوستین استدلال می‌کند که خطر تهدید اجتماع از طریق آزادی پیش از موعد بزهداران

ممکن است با شناسایی و آزادی مجرمانی که کمتر خطرناک هستند، کاهش یابد (غلامی، ۱۳۸۰، ص ۱۲۷).

موسوی (۱۳۹۴)، در پایان نامه کارشناسی ارشد خود، به بررسی تطبیقی مجازات‌های جایگزین حبس در حقوق ایران و انگلیس، پرداخته است. مطالعه او نشان داده، هنگامی که مجرم مرتکب جرم می‌شود و وارد فرایند کیفری می‌شود، دگرگونی‌های عمده‌ای در روابط فردی و اجتماعی او ایجاد می‌گردد.

فرجیپا، ساجدی و بخشی محبی (۱۳۹۷)، در پژوهش خود به بررسی شرایط خدمات عام‌المنفعه به‌عنوان یکی از جایگزین‌های نوین حبس در دادگستری خراسان رضوی، پرداخته‌اند. مرور تاریخ مجازات‌های محدود کننده، بیانگر این مورد است که در ایام مختلف به فراخور و متناسب با اقتضائات اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی از شیوه‌ها و روش‌های متفاوتی استفاده شده است.

بدیهی است که بی‌توجهی به کاستی منابع مالی، فقدان نیروی آموزش‌دیده، عدم‌همراهی سایر ارگانها و سازمانهای دولتی و دستگاههای اجرایی، عدم‌مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد در این امر و همچنین نادیده‌گرفتن علل اجتماعی در شکل‌گیری رویه قضایی در خصوص جایگزین‌های حبس، می‌تواند این رویکرد جدید به جرم را با ناکامی مواجه نماید؛ از سوی دیگر اختلاف نظر پیرامون بکارگیری محکومین به حبس در کارهای عام‌المنفعه از جمله چالش‌هایی است که بدون اجرای درست قوانین و اصلاح ساختارها و ایجاد سازوکارهای لازم نمی‌توان انتظار تغییر آن را داشت. با بررسی معایب زیانبار مجازات حبس و تاثیرات نامطلوب آن بر زندگی محکوم‌علیه و خانواده‌اش و همچنین تأثیر آن بر اجتماع می‌توان راهکارهایی را به منظور برون‌رفت از وضعیت غیرمفید مطرح نمود. نتایج پژوهش می‌تواند به‌عنوان منبع علمی و پژوهشی در اختیار تصمیم‌گیرندگان، مجریان و صادرکنندگان آرای جایگزین حبس از جمله خدمات عام‌المنفعه قرار گیرد. البته باید اشاره شود که مطالعات و تحقیقات در زمینه کاربردی کردن این مقوله تئوری، اقتضائات خاص خود را دارد که عمدتاً در ساختار تشکیلات اداری-انتظامی، قضایی و نهادهای مربوطه به کشور مورد بررسی قرار می‌گیرد. بنابراین، پژوهشگر، قبل از آغاز هرگونه مطالعه و بحث تئوری در این خصوص، نیازمند بررسی سوابق مدارک و مستندات موجود در نهادهای عمومی و یافتن رویه‌های جاری کشور در زمینه موضوع مورد مطالعه می‌باشد. در پژوهش حاضر برای اولین بار به روش توصیفی - تحلیلی به کارکردهای خدمات عام‌المنفعه در حقوق کیفری ایران پرداخته شده است.

۱. خدمات عمومی رایگان (خدمات عام‌المنفعه)

اندیشه خدمت عمومی در تمام ادوار و حکومت‌ها، حتی حکومت‌های استبدادی از جانب فلاسفه، اخلاقیون و مصلحان جامعه به زمامداران پیشنهاد شده است. مطالعات نشان می‌دهد که در تاریخ اجتماعی، سیاسی و ادبی فرانسه آن دسته از فعالیت‌های دولتی که مورد استفاده عموم قرار می‌گرفته و جنبه خدمات همگانی داشته است؛ مانند: سدسازی، راه‌سازی و آب انبارها، کاروانسراها و غیره، کم و بیش تحت تأثیر اندیشه خدمت عمومی قرار گرفته است. خدمات عام‌المنفعه زاپیده اندیشه جرم‌شناسان، کیفر‌شناسان و حاصل تحولات سیاست‌کیفری و باورپذیری واکش متفاوت به پدیده‌های مجرمانه است، بدین معنی که محکوم به حبس می‌تواند با توافق دادگاه و با رضایت خود کاری به میزان و مدت معین به نفع جامعه انجام دهد تا در عوض تحمل حبس خطای ارتكابی خویش را جبران و از مزیت‌های آن نیز بهره‌مند شود.

خدمات عمومی به مفهوم ماهوی یا کاربردی به اعمال دارای ویژگی و هدف نفع عمومی یک فعالیت عام‌المنفعه می‌گویند. عملی که به منظور کسب سود نیست و این مفهوم مورد تأیید لئون دوگی بوده است. فایده عملی این مفهوم، مشروعیت بخشیدن و موجه کردن فعالیت‌های عمومی است. با گذشت زمان، مفهوم ماهوی و کاربردی خدمات عمومی تغییر کرده است؛ چون این امور ثابت و غیرمتغیر نیستند و همواره دستخوش تغییرات و تحولات هستند؛ همان‌گونه که بسیاری از خدمات عمومی اجتماعی که در گذشته جنبه خصوصی داشته، امروزه جنبه عمومی یافته است. در این پژوهش، هنگامی که از خدمات عمومی نام می‌بریم؛ منظور همین مفهوم (کاربردی و ماهوی) از خدمات عمومی است که برای ارضای منافع عمومی الزامی است (محمد نژاد، ۱۳۹۵، ص ۱۰۹).

هنگامی که نهاد اداره‌کننده فعالیت عام‌المنفعه یک نهاد عمومی است فرض بر ویژگی خدمت عمومی آن فعالیت می‌گردد، ولی نهاد عمومی می‌تواند به انجام یک فعالیت خصوصی (بازرگانی یا صنعتی) یا اعمال تصدی مبادرت نماید و یک نهاد خصوصی نیز به انجام یک فعالیت دارای ویژگی خدمت عمومی اقدام کند. برای اینکه فعالیت‌های عام‌المنفعه یک نهاد خصوصی در زمره خدمات عمومی قرار گیرد باید از نظام حقوقی خاصی مانند استفاده از قدرت عمومی، نظارت شخص عمومی بر شیوه‌های انجام فعالیت نهاد خصوصی و... پیروی کند (محمد نژاد، ۱۳۹۵، ص ۱۰۹).

در مورد خدمات عام‌المنفعه ذکر این نکته ضروری است که صدور آن منحصر به مرحله دادرسی نیست و در مراحل پیش‌دادرسی و همچنین اجرای احکام نیز قابل صدور است. در دادسرا

که دادستان مأمور تعقیب متهمین است، می‌تواند با قراردادی که با متهم می‌بندد، وی را به انجام خدمات عام‌المنفعه الزام نماید و در ازای آن از تعقیب وی صرف نظر نماید.

خدمات عمومی رایگان یا خدمات عام‌المنفعه دستور دادگاه است که به‌وسیله آن شخص بزهکار فرصت جبران خسارت را به‌خاطر اشتباهی که مرتکب شده می‌پذیرد و با انجام کاری به نفع اجتماع، محبوس نمی‌شود؛ فلذا بهتر آن است که در ازای مشاهده اثرات مخرب و زیانبار حبس بر شخصیت نوجوان بزهکار از استعداد، دانش، تجربه و تخصص وی به نفع جامعه استفاده بهینه شود تا بدین طریق دین خود را به جامعه ادا کند و در تکامل شخصیتی وی نیز، خلأیی پیش نیاید.

۲. ویژگی‌های خدمات عمومی رایگان

- وفق ماده ۸۴ قانون مجازات اسلامی، خدمات عام‌المنفعه دارای ویژگی‌های زیر است:
- رضایی بودن: تعیین نوع خدمات عام‌المنفعه به پیشنهاد دادگاه و با رضایت و انتخاب شخص محکوم به حبس است.
 - نظارت‌پذیری: قاضی اجرای احکام بر نحوه کمی و کیفی خدمات مورد توافق دادگاه و محکوم‌علیه نظارت می‌کند.
 - قانونی بودن مجازات‌ها: قاضی دادگاه مطابق تبصره ۲ ماده ۸۴ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲ نمی‌تواند برخلاف اصول دادرسی، از حیث شکلی و جهت محتوایی حکم به انجام خدمات عام‌المنفعه دهد. زیرا صدور حکم به ارایه خدمات عمومی مشروط به رعایت همه ضوابط و مقررات قانونی مربوط به آن خدمت ازجمله شرایط کار زنان و نوجوانان، محافظت‌های فنی و بهداشتی و ضوابط خاص کارهای سخت و زیان‌آور است.
 - معین بودن مقدار و ساعات ارایه خدمات رایگان: مطابق تبصره یک ماده ۸۴ قانون مذکور ساعات ارائه خدمات عمومی برای افراد شاغل بیش از چهار ساعت و برای افراد غیرشاغل بیش از هشت ساعت در روز نیست.

۳. اهداف خدمات عام‌المنفعه

هدف از توسل به مجازات خدمات عمومی (عام‌المنفعه) صرفاً تقلیل جمعیت کیفری محبوس نیست. توسل به این مجازات امروزه اهداف متعددی را دنبال می‌نماید و از رهگذر اعمال این

مجازات است که هدف‌های ضمنی دیگری جامه عمل می‌پوشد و جامعه را در جهت اصلاح و بازپذیری مجرمان آماده می‌کند.

۳-۱. اهداف اصلی و ضمنی مجازات خدمات عمومی (خدمات عام‌المنفعه) به‌عنوان مجازات جایگزین حبس:

الف - هدف‌های اصلی: یک هدف اصلی خدمات عام‌المنفعه یا آنچه امید دستیابی به آن می‌رود بازیکپارچگی اجتماعی مجرم است. به عبارتی مجرم با اعمال این مجازات قواعد زندگی در اجتماع را می‌آموزد، سعی در اصلاح رفتار گذشته خود دارد و با اصلاح مجرم هدف اجتماعی کردن مجرم محقق می‌شود. هدف کارهای عام‌المنفعه فراهم کردن مجازات اجتماعی ارزشمندی است که می‌تواند باعث اصلاح و درمان، و بازسازگاری اجتماعی مجدد محکوم‌علیه از طریق اجتناب از آثار سوء محکومیت شود. زیرا اجرای منظم و هدفمند همراه با مسئولیت یک کار رایگان و تضمین لازم جهت جبران خسارت و ترمیم آن به‌وسیله فرد آثاری جز اصلاح و درمان مجرم و جامعه ندارد. از طرفی خدمات عمومی به‌عنوان کیفر مستقل برای حبس بوده و آثار مخرب حبس را نداشته، بلکه آثار مثبتی در زمینه فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی به دنبال دارد که به مجرم نشان می‌دهد جامعه از مجرمیت او متأثر است و به او به‌عنوان یک عنصر سودمند و سازنده نگاه می‌کند. بنابراین می‌توان گفت: علاوه بر آثاری که این مجازات بر روح و روان مجرم دارد، بر پیکره اجتماع نیز اثرگذار است. با بازپذیری مجدد اجتماعی مجرم جامعه عضوی از اعضای خود را که ناکارآمد شده بود به‌دست می‌آورد و در چرخه تولید و کار در جامعه قرار می‌دهد. به‌علاوه مجرم سعی در جبران خسارت وارده بر بزه‌دیده دارد و از این طریق حسن نیت خود و قابلیت ورود مجدد به جامعه را نشان می‌دهد. این مجازات اهداف ضمنی را نیز دنبال می‌کند که در ادامه به‌طور مختصر به آن‌ها می‌پردازیم (رستمی ماتک، ۱۳۹۵، صص ۳۵-۳۴).

ب - هدف‌های ضمنی: از اهداف این مجازات کاهش خطر تکرار جرم است. با اعمال این مجازات می‌توان امید داشت که مجرم جرم ارتكابی گذشته خود یا جرایم جدید دیگری را مرتکب نشود. زیرا مجرم با انجام یک کار رایگان (عام‌المنفعه) به نفع جامعه قواعد بازپذیری اجتماعی را می‌آموزد و سعی در جبران خسارت وارده در نتیجه جرم ارتكابی دارد.

افزایش احتمال بازسازگاری و اصلاح مجرم از طریق ملاک‌های اجتماعی پذیرفتنی، هدف‌های مراقبتی، سزادهی، اصلاح و تربیت و درمان را فراهم می‌کنند. چندانکه بودن این اهداف سبب می‌شود که نظام عدالت کیفری نرمش‌پذیر باشد و در صورت بازماندن از یک هدف

به هدف دیگر خود دست یابد. به عبارت دیگر، مجازات خدمات عمومی گامی است در جهت اصلاح مجرم که خود به طور ضمنی این اهداف را دنبال می‌کند: اولاً: نظارت فعال بر مجرمان در بستر اجتماع و مراقبت از آنها در محیط خارج از حبس، موجب فراهم آوردن امکان برنامه‌ریزی دوباره حبس و کارآمد کردن آن برای مجرمان خطرناک، با کاسته شدن از جمعیت کیفری در حبس می‌شود. ثانياً: برنامه‌ریزی هدفمند برای مجرمان براساس نیازهای فردی آنها، خطری را که حضور این افراد در حبس ممکن است به همراه داشته باشد، کاهش می‌دهد (رستمی ماتک، ۱۳۹۵، صص ۳۶-۳۵).

۴. شرایط و الزامات خدمات عام‌المنفعه

برای صدور حکم کیفر خدمات عام‌المنفعه و انجام آن نیاز به همکاری همه‌جانبه جامعه، کارفرمایان، مؤسسات دولتی، همچون شهرداری‌ها با دستگاه قضایی است. چون این کار باید برای جامعه انجام شود و هدف اصلاح و بازپروری و اجتماعی‌شدن نوجوانان بزهکار است؛ بنابراین شرایط، اصول و مقرراتی برای اجرای موفقیت‌آمیز آن نیاز می‌باشد.

شرایط و الزامات چنین است:

- مشارکت جامعه مدنی اعم از رسانه‌های گروهی محلی و ملی، سازمان‌های دولتی و سازمان‌های غیردولتی.
- مشارکت سیستم قضایی از طریق آموزش و رهنمودهای لازم به قضات دادگاه‌ها و توجه قضات در خصوص اجرای موفقیت‌آمیز طرح خدمات عام‌المنفعه.
- شرایط مساعد و مشارکت نوجوان بزهکار در اجرای خدمات عام‌المنفعه.

رعایت این الزامات قانونی در اجرای خدمات عام‌المنفعه برای نوجوانان بزهکار لازم الاجرا است:

۱- شخص محکوم بزهکار باید نسبت به انجام کار و محکومیت رضایت داشته باشد. حکم به خدمات عمومی، محدودیت‌های جسمانی و روانی برای محکوم‌علیه در پی دارد. فلذا محکوم‌علیه نسبت به اجرای آن باید به‌طور دقیق آگاه و راضی باشد، در غیر این صورت امکان اصلاح و بازپروری نوجوان وجود ندارد. در مواردی که برای یک جرم جنبه‌ای مجازات حبس مقرر شده باشد، دادگاه می‌تواند مقرر دارد که محکوم‌علیه، کاری عام‌المنفعه و بی‌دستمزد را برای مدت ۴۰ تا ۲۴۰ ساعت به‌نفع یک شخص حقوقی عمومی یا انجمنی که شایستگی و توانایی

اجرای کار عام‌المنفعه را داشته باشد، انجام دهد. دادگاه مجاز نیست به متهمی که از انجام کار عام‌المنفعه سرپیچی می‌کند یا در دادگاه حضور ندارد، حکمی مبنی بر انجام این کار صادر کند. قاضی دادگاه پیش از تصمیم‌گیری، متهم را از حق خود مبنی بر عدم‌پذیرش از انجام کار عام‌المنفعه آگاه کرده و پاسخ او را دریافت می‌کند (آشوری، ۱۳۸۲، ص ۳۴۷).

۲- به هنگام صدور حکم خدمات عمومی، خصوصیات نوجوان بزهکار از لحاظ سن، جنس، توانایی‌های جسمانی، روانی، مهارت و حتی نوع جرم ارتكابی بایستی در نظر گرفته شود. چون نوع کاری که مقام قضایی برای محکوم‌علیه در نظر می‌گیرد، باید اولاً متناسب با سن و جنس وی باشد و ثانیاً، محکوم‌علیه توانایی لازم برای انجام کار موردنظر را داشته باشد.

۳- در توسل به خدمات عمومی، تشکیل پرونده شخصیت برای نوجوان بزهکار الزامی است. شخصیت بزهکار قبل، در آستانه و پس از ارتكاب جرم (در رابطه با بزهکار و بزه‌دیده، شرکا و معاونین جرم، اقدام‌های بزهکار پس از جرم نسبت به بزه‌دیده...) در صدور حکم به خدمات عمومی بایستی مدنظر قرار گیرد.

۴- بایستی از سوی نظام عدالت قضایی، ساعت‌ها و مدت زمانی را که محکوم‌علیه باید به انجام خدمات عمومی بپردازند مشخص گردد و مدت آن نیز بایستی متناسب با نوع جرم ارتكابی و شرایط دیگر آن نیز باشد.

۵- محکوم‌علیه کیفر خدمات عمومی باید به احضاریه‌های قاضی اجرای مجازات و کنترل‌های ناگهانی یا برنامه‌ریزی شده او پاسخ دهد و با قاضی اجرای مجازات‌ها در خصوص رفتارش همکاری نماید.

۶- محل کار بایستی حتی‌المقدور در محل اقامت دائمی نوجوان باشد و برنامه اشتغال به کار باید طوری تنظیم شود که به شخصیت و تحصیل و یا کار دائمی وی لطمه نزند. قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، در ماده ۸۳، الزامات مربوط به خدمات عمومی رایگان از جمله رضایت محکوم به تعیین خدمات عمومی رایگان را که همان اقتاع وجدانی شخص محکوم در قبال شخص زیان دیده و جامعه است، رعایت نموده که با این پیش‌بینی، هدف اصلاح و بازپروری اجتماعی نوجوانان بزهکار به شیوه مطلوب تأمین می‌شود (بیگی و بیگی، ۱۳۹۸، صص ۵۲-۵۱).

۵. مصادیق کار عام‌المنفعه

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصول سوم، بیست و نهم، و سی‌ام، وظایفی از قبیل: ایجاد امکانات آموزشی رایگان، رفاه، رفع فقر، برخورداری تمام افراد جامعه از خدمات تأمین

اجتماعی و... را برعهده دولت قراردادده است. به تعبیر برخی حقوقدانان از آنجایی که این موارد از مصادیق بارز خدمات عمومی هستند، می‌توان این مفهوم را یکی از مبانی وجودی دستگاه‌های اداری دولت دانست.

با توجه به اینکه محکومان و مجرمان مشمول حکم خدمات عمومی (کار عام‌المنفعه) در درجه‌های مهارت و پیشینه‌های متفاوتی قرار دارند، کارهایی که به هر یک از آن‌ها واگذار می‌گردد، به لحاظ پیچیدگی و میزان مهارت مورد نیاز متفاوت می‌باشد.

کار عام‌المنفعه دربرگیرنده باغبانی، درختکاری، نقاشی، طرح‌های بازیافت، دسته‌بندی لباس، انجام کارهای آشپزخانه و کارهای خاص اداری، کار در قبرستان و غسلخانه، کار در بیمارستان و آسایشگاه سالمندان، شرکت در کاوش‌های باستانی و تاریخی، کارهای عمرانی، شرکت در کلاس‌های آموزش فنی و حرفه‌ای، راهنمایی و رانندگی و بهداشتی، پاکسازی اماکن عمومی و خیابان‌ها، کار در پروژه‌های ملی معدنی صنعتی، کار در اراضی کشاورزی و امثال آن، که حقوقدانان به انواع و اقسام مختلف آن اشاره کرده و در کشورهای مختلف اشکال مختلف و متفاوت آن به کارگرفته می‌شود، به‌عنوان مثال در کشور آلمان نوع کار آموزش صنایع دستی، الزام به شرکت در کنفرانس‌های علمی و آموزش خلبانی برای جوانان و نوجوانان ۱۴ تا ۲۱ سال است، که جوانان از آموزش هوایی و خلبانی با اشتیاق استقبال می‌نمایند. برخی از طرح‌هایی که در سال‌های گذشته با بکارگیری احکام دادگاه‌ها در امور عام‌المنفعه در استرالیا انجام شده: مجرمان ساختمان کهنه‌ای را تمیز و تعمیر کردند و بخش‌های آسیب‌دیده مدرسه را مرمت و بازسازی نمودند. اجرای این طرح به محکومان فرصت داد تا مهارت‌های مهمی را از رهگذر بکارگیری ابزارهایی مانند ماشین چمن‌زنی، اره برقی، اره مویی و دریل الکتریکی، بیاموزند. در طرحی دیگر، محکومان در یک شهر قدیمی ساختمان‌های نیمه‌مخروبه را تعمیر نموده‌اند، تجهیزات و اماکن تفریحی ساخته‌اند و برای بالا بردن جاذبه‌های توریستی و گردشگری به احداث جاده و راه اقدام نموده‌اند. در این مدت زمان آن‌ها توانستند چیزهای بیشتر درباره فرهنگ و تاریخ بومی محل نیز آموزش ببینند، یا در طرحی دیگر، مجرمان با رسیدگی به انبارها به آماده‌سازی و توزیع پوشاک و غذا در میان خانواده‌های نیازمند، به آنها کمک می‌نمایند. بنابراین گوناگونی خدمات عمومی به تنوع نیازهای اجتماعی بستگی دارد و به هر نسبتی که نیاز افزایش یابد خدمات هم رشد و توسعه می‌یابد.

۶. کارکردهای خدمات عام‌المنفعه به‌عنوان مجازات جایگزین حبس در حقوق

کیفری ایران

۱-۶. فرهنگ‌سازی برای اجرای مجازات خدمات عام‌المنفعه به‌عنوان مجازات جایگزین

حبس:

بسیاری از افراد جامعه حبس‌زدایی را مترادف با آزاد گذاشتن مجرم و بی‌عدالتی دادگاه‌ها قلمداد می‌کنند. از این رو، لازم است برای عموم مردم و قضات در راستای اجرای مجازات‌های جایگزین حبس به طریقی همچون: بسترسازی، آموزش، تبلیغات گسترده در رسانه‌ها و... فرهنگ‌سازی صورت گیرد. برای مثال در خدمات عام‌المنفعه، دستگاهها باید با دقت انتخاب شوند تا با نوع جرم فرد تناسب داشته باشد، علاوه‌بر این، باید توجه شود که حضور فرد در اجتماع سبب برچسب‌زنی و رسوایی بیشتر وی نشود. مجریان و دست‌اندرکاران دستگاهی که فرد محکوم در آن خدمت می‌کند باید آمادگی لازم را برای پذیرش و حضور محکوم داشته باشند (جاوید و شاهمرادی، ۱۳۹۴، ص ۲۸).

۲-۶. کارکرد معنویت‌گرایی:

با مذاقه در مفهوم و منطق آیین‌نامه اجرایی ماده ۷۹ قانون مجازات اسلامی که به تشریح و توصیف خدمات عمومی رایگان یا عام‌المنفعه، به‌عنوان مجازات بدل از حبس می‌پردازد، بر اساس اصل تبادر، اولین مفهومی که به ذهن خواننده خطور می‌کند آن است که، این مفاهیم و عناوین مندرج در آیین‌نامه اجرایی خدمات عمومی رایگان، گرچه در قالب کیفر بیان شده‌اند ولیکن همگی کارکرد معنویت‌گرایی و فضیلت‌پیشگی برای بزهدار، دارند.

۱- بند الف ماده ۲ آیین‌نامه بیان داشته: خدمات عمومی رایگان، باید علم محور، فرهنگ محور، دین محور، هنرمحور، فن محور، مهارت محور باشند و موجب آموزش سبک زندگی معنویت‌گرایی و فضیلت‌پیشگی بزهدار شود. این عناوین مورد تقاضای قانونگذار اماره بر آن است که غرض قانونگذار از اجرای خدمات عام‌المنفعه توسط بزهدار، آن است که بزهدار را تبدیل به یک انسان معنویت‌گرا با زندگی سعادت‌مندانه و آراسته به صفات انسانی مذکور نماید. انجام خدمات عمومی رایگان به منزله یک کارخانه تصفیه‌کننده است که بزه، آلودگی و پلیده‌های ناشی از جرم در این کارخانه زدوده شود و انسانی پاک و آراسته به فضایل معنوی بعد از طی دوران محکومیت از آن بیرون آید.

۲- بند ب ماده ۲ آیین‌نامه بیان داشته: خدمات عمومی رایگان، باید بهداشت محور، درمان محور، توانبخش محور، باشند و موجب بهداشتی شدن نهاد بزهدار، درمان و سلامت یافتن بزهدار و توانایی خودمدیریتی بزهدار برای یک زندگی معنوی مستقل شود. این عناوین بیان شده

قانونگذار اماره بر آن است که غرض قانونگذار از اجرای خدمات عام‌المنفعه توسط بزهکار، آن است که بزهکار را تبدیل به یک انسان مستقل، توانمند در مدیریت خود، و سلامت‌یافته از تمامی آثار بیماری ناشی از بزهکاری کند. انجام خدمات عمومی رایگان به منزله یک درمانگاه مجهز است که، آلودگی ناشی از جرم در این درمانگاه دفع می‌شود و بزهکار که به‌مثابه یک شخص بیمار است درمان می‌شود، سلامتی خود را به‌دست می‌آورد و تبدیل به یک انسان کامل و توان‌یافته برای یک زندگی سالم و بهداشتی می‌شود.

بند پ و ث ماده ۲ آیین‌نامه بیان‌داشته: خدمات عمومی رایگان، باید حرفه‌محور، کارخانه‌محور و کارگاه‌محور، باشند و موجب فن‌سالاری و حرفه‌مداری بزهکار، گردد. بزهکار باید دوران محکومیت را در پایگاه‌های عمرانی نظیر راه‌سازی، سدسازی و ساختمان‌سازی بگذراند تا بعد از پایان دوره محکومیت، به یک انسان متخصص در امور فوق تبدیل شود، مبرهن است که قانونگذار می‌خواهد از طریق انجام خدمات رایگان در مراکز عمرانی مذکور یک انسان بزهکار را تبدیل به یک انسان متخصص و فن‌سالار نماید و فن‌سالاری و تخصص‌محوری از فضایل معنوی است که کارکرد خدمات عمومی را نشان می‌دهد. همچنین بند ج ماده ۲ آیین‌نامه موصوف اشاره به اشتغال بزهکار در دوره محکومیت به امور کشاورزی، دامداری و باغبانی دارد. در اینجا قانونگذار پیش‌بینی نموده که ممکن است شخص بزهکار استعداد صنعت و مشاغل هوش‌محور را نداشته باشد و باید از قدرت فیزیکی و بدنی او استفاده کرد تا بتوان در کارگاه طبیعت و بهره‌وری او از زراعت، کشاورزی و باغداری بهره عمومی برای جامعه به‌عمل آید. همه این مشاغل فضیلت‌محورند و مورد سفارش دین و فرهنگ ایرانیان می‌باشند. در اینجا، بزهکار در کارگاه و آغوش طبیعت مداوا می‌شود و به بشریت سود می‌رساند و در نهایت فلسفه خدمات رایگان تحقق می‌یابد.

۳-۶. تأمین نیازهای عمومی جامعه:

اشاره شد که اندیشه خدمت عمومی در تمام دوران حکومت‌ها، حتی حکومت‌های استبدادی از جانب فلاسفه و اخلاقیون و مصلحان جامعه به زمامداران پیشنهاد شده است. مفهوم خدمات عمومی از مفاهیم راهبردی و بنیادین حقوق عمومی به‌شمار می‌رود؛ بدین جهت نه تنها کمتر از جایگاه مفهوم اقتدار عمومی نیست، بلکه می‌توان گفت: این دو مفهوم دوشادوش هم دو پایه غیرقابل انکار حقوق عمومی را تشکیل می‌دهند. از خدمات عمومی تعاریف مختلفی ارائه شده است؛ نقطه مشترک تمام این تعاریف، تأمین نیازهای عمومی جامعه است. بنابراین می‌توان

گفت: خدمات عمومی، فعالیت‌هایی هستند که نهادهای عمومی یا خصوصی، زیر نظر اشخاص عمومی برای برآورده کردن نیازهای همگانی انجام می‌دهند و حقوق اداری به‌مثابه حقوق حاکم بر خدمات عمومی در این اندیشه نمود پیدا می‌کند، اندیشه‌ای که متضمن مشروعیت قدرت و دولت می‌باشد و شایستگی بقای دولت به آن وابستگی تام دارد. از طرفداران این نظریه در حقوق اداری، می‌توان از لئون دوگی نام برد (رضایی زاده و کاظمی، ۱۳۹۱، ص ۲۴).

از نظر لئون دوگی، خدمت عمومی فعالیت عام‌المنفعه‌ای است که برای تحقق و توسعه وابستگی متقابل اجتماعی ضروری است و به‌طور مستمر زیر نظر حکومت‌کنندگان ارائه می‌شود؛ همچنین خدمات عمومی عبارت است از: هرگونه امری که باید از طرف دولت تنظیم، تأمین و کنترل شود. زیرا وجود آن برای تحقق و توسعه همبستگی اجتماعی ضروری بوده و طبیعت آن به‌گونه‌ای است که تأمین آن به‌طور شایسته به وسیله دولت ممکن و میسر است (طباطبایی مؤتمنی، ۱۳۸۳، ص ۲۵۷).

۴-۶. اعطای فرصت جبران خسارت اجتماعی:

خدمات عام‌المنفعه یک فرصت است که، دادگاه به مجرم پیشنهاد می‌کند تا با انجام کاری به نفع جامعه، به جای حبس، در صدد جبران خطای ارتكابی برآید. خدمات اجتماع‌محور نه تنها فاقد خطرات و معایب حبس است، بلکه باعث ارتقای رشد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و تربیتی می‌شود. انجام خدمات عمومی از سوی محکوم، مترادف با بیگاری و کار اجباری نبوده بلکه در جهت بازپروری و اصلاح محکوم‌علیه از رهگذر جلوگیری از آثار منفی محکومیت به حبس، بهره‌گیری از ظرفیت‌های بازپروری، اشتغال به کارهای عام‌المنفعه و نیز جبران خسارت‌هایی است که مجرمان به واسطه ارتکاب جرم به اجتماع وارد کرده‌اند.

با عنایت به ناکارآمدی حبس به‌ویژه حبس‌های کوتاه مدت در زمینه بازدارندگی و اصلاح و درمان بزهکاران به لحاظ کنار گذاشتن مجرم از اجتماع و آشناسازی وی با فرهنگ حبس و مشکلات ناشی از حبس نظیر رواج مواد مخدر، شیوع بیماری‌های عفونی و خشونت، کشورها در صدد بکارگیری مجازات‌های جایگزین حبس بودند که با عنوان کیفرهای اجتماع‌محور شناخته می‌شوند. قانونگذار ایران در سال ۱۳۹۲ مجازات‌های جایگزین حبس را وارد قانون مجازات اسلامی کرد؛ یکی از مصادیق این نهاد خدمات عمومی رایگان یا همان خدمات عام‌المنفعه می‌باشد که قضات محاکم با رعایت شرایط مقرر می‌توانند مجرم را بدون نگر داشتن در حبس تحت نظر قاضی اجرای احکام به نفع جامعه بدون پرداخت دستمزدی به کار مشغول کنند.

خدمات عمومی یکی از تدابیر جایگزین حبس نوجوانان بزهکار به‌شمار می‌آید که به موجب آن، به شخص محکوم بزهکار پیشنهاد می‌شود از طریق انجام کاری (رایگان) به نفع جامعه، در عوض حبس، در صدد جبران خطایی برآید که مرتکب شده است. خدمات عمومی به معنای کار و وظیفه‌ای است که به نفع تمام اعضای جامعه صورت می‌گیرد (خالقی، ۱۳۸۶، ص ۳).

۶-۵. قرارداد پیش دادرسی دادستان و مجرم:

در مورد خدمات عام‌المنفعه ذکر این نکته ضروری است که صدور آن منحصر به مرحله دادرسی نیست و در مراحل پیش‌دادرسی و همچنین اجرای احکام نیز قابل صدور است. در دادسرا که دادستان مأمور تعقیب متهمین است، می‌تواند با قراردادی که با متهم می‌بندد، وی را به انجام خدمات عام‌المنفعه الزام نماید و در ازای آن از تعقیب وی صرف نظر نماید. خدمات عمومی رایگان یا خدمات عام‌المنفعه دستور دادگاه است که به‌وسیله آن شخص بزهکار فرصت جبران خسارت را به‌خاطر اشتباهی که مرتکب شده می‌پذیرد و با انجام کاری به نفع اجتماع، در حبس نمی‌شود؛ فلذا بهتر آن است که به جای مشاهده اثرهای مخرب و زیانبار حبس بر شخصیت نوجوان بزهکار، از استعداد، دانش، تجربه و تخصص وی به نفع جامعه استفاده بهینه شود تا بدین طریق دین خود را به جامعه ادا کند و در تکامل شخصیتی وی نیز خلأیی پیش نیاید.

۶-۶. پیشگیری از برچسب مجرمانه:

یکی دیگر از کارکردهای خدمات عام‌المنفعه، پیشگیری از اتهام و برچسب مجرمانه‌زدن به بزهکار است. به همین جهت ماده ۱۰ آیین‌نامه خدمات عمومی رایگان موضوع ماده ۷۹ قانون مجازات اسلامی بیان داشته: «محکومان معرفی شده باید بدون هیچ‌گونه نشانه یا لباس متمایزی در نهاد پذیرنده حاضر و به انجام خدمت مبادرت ورزند.» توسل به مجازات خدمات عمومی (عام‌المنفعه) صرفاً تقلیل جمعیت کیفری در حبس نمی‌باشد، فلسفه دیگری آن اجتناب از ایراد انگ مجرمانه (برچسب مجرمانه) به برخی شهروندان است که برای نخستین بار مرتکب هنجارشکنی گردیده‌اند، به همین دلیل در برخی کشورهای اروپایی و حتی آسیایی که در دهه‌های گذشته تخته‌های خالی زندان داشته‌اند، استفاده از مجازات خدمات عام‌المنفعه از اهمیت لازم برخوردار بوده است. در مجازات خدمات عمومی، مجرم موظف می‌باشد میزان معینی کار بدون مزد به نفع جامعه در اوقات آزاد (خارج از ساعات کار معمول خود) و خارج از حبس، انجام دهد، چون انجام کار و خدمات خارج از حبس می‌باشد از نگاه جامعه برچسب مجرم و در حبس بودن به بزهکار نمی‌خورد و دوستان، آشنایان و همشهریان

بزهکار که او را می‌شناسند و او را در محیط عمومی و خارج از حبس در حال کار می‌بینند دیگر تصور نمی‌کنند که او در حبس و مجرم است. در کنار پاک کردن برچسب مجرمانه از بزهکار، فلسفه انجام خدمات عام‌المنفعه در وقت آزاد بزهکار، آن است که آزادی و قدرت انتخاب مجرمان در چگونگی گذراندن اوقات فراغت و بیکاریشان محدود شود، اوقاتی که مجرمان امنیت و آسایش دیگران را ممکن است در معرض خطر قرار دهند.

۶-۷. بازاجتماعی کردن مجرم:

یکی دیگر از کارکردهای خدمات عام‌المنفعه، بازاجتماعی کردن بزهکار است. بزهکار کار و خدمات خود را در بستر جامعه و میان مردم انجام می‌دهد در نتیجه تحت تأثیر زندگی اجتماعی و مدنی قرار می‌گیرد. بزهکار با وظایف، تکالیف و مسئولیت‌های اجتماعی خود آشنا می‌شود. مجرم با اعمال این مجازات قواعد زندگی در اجتماع را می‌آموزد، سعی در اصلاح رفتار گذشته خود دارد و با اصلاح مجرم هدف اجتماعی کردن مجرم محقق می‌شود. هدف کارهای عام‌المنفعه فراهم کردن مجازات اجتماعی ارزشمندی است که می‌تواند باعث اصلاح و درمان، و بازسازی اجتماعی مجدد محکوم‌علیه از طریق اجتناب از آثار سوء محکومیت شود. زیرا اجرای منظم و هدفمند و همراه با مسئولیت یک کار رایگان و تضمین لازم جهت جبران خسارت و ترمیم آن به‌وسیله فرد آثاری جز اصلاح و درمان مجرم و جامعه ندارد. از طرفی خدمات عمومی به‌عنوان کیفی مستقل برای حبس بوده و آثار مخرب حبس را نداشته، بلکه آثار مثبتی در زمینه فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی نیز دربر داشته است و به مجرم نشان می‌دهد که جامعه از مجرمیت او متأثر است و به او به‌عنوان یک عنصر سودمند و سازنده نگاه می‌کند. بنابراین می‌توان گفت: علاوه بر آثاری که این مجازات بر روح و روان مجرم دارد، بر پیکره اجتماع نیز اثرگذار است. به‌علاوه مجرم سعی در جبران خسارت وارد بر بزه‌دیده دارد و از این طریق حسن نیت خود و قابلیت ورود مجدد به جامعه را نشان می‌دهد (رستمی ماتک، ۱۳۹۵، صص ۳۵-۳۴).

۶-۸. جلوگیری از تکرار جرم:

ارائه خدمات عام‌المنفعه برای جلوگیری از تکرار جرم است. بزهکار، چون مشغول و سرگرم کار و فعالیت اقتصادی و اجتماعی می‌شود از فضا و محیط جرم و حبس، فاصله ذهنی می‌گیرد، اندیشه مجرمانه در ذهن او خطور نمی‌کند تا آن اندیشه مجرمانه را، تبدیل به رفتار مجرمانه نماید و مجدداً جرم را تکرار کند. در نتیجه، در کنار جلوگیری از تکرار جرم، احتمال بازسازی و اصلاح

مجرم هم بالاتر می‌رود. همچنین، نظارت فعال بر مجرم در بستر اجتماع و مراقبت از آنها در محیط خارج از حبس، موجب فراهم آوردن امکان برنامه‌ریزی، تجربه‌اندوزی برای مدیریت بزهکاران و کاسته شدن از جمعیت کیفری حبس می‌گردد.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف بررسی و شناسایی کارکردهای خدمات عام‌المنفعه به‌عنوان جایگزین حبس انجام شد. با استناد به یافته‌های پژوهش و مطالعات مرتبط و همسو با موضوع می‌توان گفت شکست نظریه سزاگرایی در عمل موجب تأسیس نهاد مجازات‌های جایگزین حبس به شکل عام و خاص در سامانه کیفری کشورها شد و با درج این مهم در قانون مجازات اسلامی، استفاده از جایگزین‌های حبس در ایران عملی شده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد ناکارآمدی حبس و آثار منفی آن، پیگیری سیاست حبس‌زدایی و منع استفاده بی‌رویه از مجازات حبس، موجب ورود مجازات‌های جایگزین حبس، از جمله خدمات عمومی رایگان یا خدمات عام‌المنفعه به حقوق کیفری و سیاست جنایی ایران گردید. البته همچنان تصور ترس از به‌خطر افتادن نظم و امنیت مردم بر اثر اجرای مجازات‌های جایگزین حبس، توسط مقامات قضایی و امنیتی وجود دارد. لازم به توضیح است که مقاومت در برابر اجرای مجازات‌های جایگزین از جمله خدمات عام‌المنفعه، موجب تضییع منابع مادی و معنوی دستگاه عدالت و جامعه، تحمیل هزینه‌های اقتصادی به کشور، صدمه مالی و معنوی خانواده محکومین، تشدید فقر و شکاف طبقاتی محکومین، ایجاد حس حقارت، تحقیر کرامت انسانی و از بین رفتن احساس مسئولیت در افراد در حبس می‌شود. براساس یافته‌های پژوهش می‌توان گفت که اجرای خدمات عمومی رایگان به‌عنوان مجازات حبس در رویه قضائی با مشکلات فرهنگی، اقتصادی و سیاسی روبرو می‌باشد، زیرا بستر کامل و لازم برای اجرای این سیاست وجود ندارد و به خاطر وضعیت نامناسب اقتصادی، کمبود منابع مالی، نبود نیروهای آموزش دیده و ناهماهنگی نهادهای پذیرنده، ضعف فرهنگ مشارکت جامعه و... اعمال مجازات بدل از حبس، به ندرت صورت می‌گیرد؛ به‌نظر می‌رسد که ضرورت دارد تا اصول بنیادین حقوق کیفری نظیر اصول حقوق بشری، حق تکریم انسانی، حق آزادی، حق اشتغال و فن‌آموزی، حق زیست‌مدنی، اصل حداقلی بودن مجازات، حق اصلاح و درمان برای جامعه و مجریان بیشتر تشریح و تبیین گردد. چرا که استفاده بی‌رویه از حبس، با توجه به ناکارآمد بودن این مجازات در اصلاح و بازپروری و اجتماعی کردن افراد در حبس همچنین جرم‌زا بودن محیط حبس، هزینه زیاد اقتصادی حبس، مشکلات بهداشتی و روانی موجود در آن

و... باعث عدم تحقق اهداف سیستم قضایی و جرم‌زدایی می‌شود و این عوامل را می‌توان به‌عنوان موانع و چالش‌های مهم رویکرد نوین خدمات عام‌المنفعه به‌جای حبس برشمرد. باید اضافه نمود هدف اصلی اعمال مجازات‌های جایگزین حبس و خدمات عام‌المنفعه تحقق عدالت ترمیمی، بازپروری مجرم و بازیکپارچگی اجتماعی مجرم است. علاوه بر این هدف، خدمات عام‌المنفعه کارکرد معنویت‌گرایانه دارد و در راستای تضمین حق کرامت، حق آزادی، حق امنیت و اشتغال بزه‌کار است. یعنی خدمات عمومی رایگان یک مجازات اجتماعی ارزشمند است که می‌تواند باعث بازپروری، اصلاح و درمان و بازسازگاری اجتماعی مجدد محکوم‌علیه از طریق اجتناب از آثار سوء محکومیت شود. در واقع مجرم با اعمال خدمات عمومی رایگان به‌عنوان مجازات جایگزین حبس، قواعد زندگی اجتماعی را فرامی‌گیرد و سعی در اصلاح رفتار گذشته خود دارد. پس اجرای منظم، هدفمند و همراه با مسئولیت‌کار خدمات عمومی رایگان و تضمین لازم جهت جبران خسارت و ترمیم آن به وسیله مجرم، آثاری جز اصلاح و درمان او و جامعه ندارد. همچنین دیگر هدف اعمال مجازات جایگزین، کاهش جمعیت کیفری در حبس و عواقب وخیم آن است. اجتناب از برچسب مجرمانه زدن به برخی از مجرمینی که برای اولین بار مرتکب هنجارشکنی و جرم شده‌اند، بیدارکردن حس مسئولیت‌پذیری مجرم، مشارکت مدنی و جبران خسارت وارد بر بزه‌دیدگان، از دیگر اهداف این مجازات محسوب می‌شود.

جهت تحقق این اهداف، در دههٔ اخیر در نظام کیفری ایران، با نوآوری در فصل نهم قانون مجازات اسلامی، چندین ماده به موضوع مجازات جایگزین حبس و شیوه صدور آراء و اجرای آن اختصاص یافت تا مجازات‌ها براساس نظرات جرم‌شناسی به‌خصوص عدالت ترمیمی اعمال شود. اما این رویکرد در رویه قضایی دادگاهها، در اجرا و عمل با چالش‌ها و موانع فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی و سیاسی روبرو بوده است که نیل به هدف بازپروری مجرم را با مشکل مواجه می‌سازند؛ البته به نظر می‌رسد سیاست‌های کلان مرتبط با مجازات خدمات عمومی رایگان به‌عنوان جایگزینی برای حبس و کاهش جمعیت در حبس، با اهداف ذاتی این مجازات جامعه‌محور، تناسب نداشته و در نهایت زمینه‌ساز شکل‌گیری چالش‌های متعدد بوده است. این عدم‌سنخیت و تناسب را می‌توان تحت دو مقولهٔ عدم شناسایی کنشگران متناسب با ماهیت مجازات و نیز عدم شناسایی بسترهای متناسب با ماهیت مجازات عنوان نمود.

در زمینهٔ فرهنگی نیز، گام اول فرهنگ‌سازی اختصاصی قضات و سنت‌زدایی از قضات سنت‌گرای محافظه‌کار است. افزایش آگاهی قضات و به تبع آن فرهنگ‌سازی عمومی در این زمینه، از مباحث مهمی است که بایستی گام به گام انجام شود. توجه به فرهنگ بومی جامعه از

دیگر بایسته‌های اجرای مطلوب قوانین در دستگاه قضایی است. چرا که نگرش‌های مجازات‌گرایانه مردم و تفکرات حبس‌محور آنان سبب عدم‌پذیرش یا پذیرش کمتر مجازات‌های جایگزین حبس می‌شود.

منابع

- آشوری، محمد. (۱۳۸۲). جایگزین‌های زندان یا مجازات‌های بینابین، چاپ اول، تهران: نشر گرایش.
- بیگی، جمال و بیگی، حسین. (۱۳۹۸). نگاهی به نهاد خدمات عمومی به مثابه جایگزین حبس نوجوانان بزهکار و چالش‌های اجرایی آن، فصلنامه تخصصی حقوق علم و وکالت، سال دوم، شماره سوم.
- جاوید، محمد جواد و شاهمرادی، عصمت. (۱۳۹۴). تعهد رسانه در قبال شفافیت قضایی، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، دوره ۱۷، شماره ۴۷.
- خالقی، ابوالفتح. (۱۳۸۶). کار به‌جای زندان، فصلنامه پژوهشی حقوق و علوم سیاسی، شماره ۳.
- رستمی ماتک، لونا. (۱۳۹۵). چالش‌های نظری بازپروری در محکومان به کیفرهای خدمات عمومی رایگان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد صفا دشت، دانشکده علوم انسانی و حقوق.
- رضایی زاده، محمد جواد و کاظمی، داوود. (۱۳۹۱). بازشناسی نظریه خدمات عمومی و اصول حاکم بر آن در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مطالعات حقوقی معاصر، شماره ۵.
- طباطبایی مؤتمنی، منوچهر. (۱۳۸۳). حقوق اداری تطبیقی، چاپ دوم، تهران: نشر سمت.
- غلامی، حسین. (۱۳۸۰). ارزیابی جرم‌شناختی دو نهاد حقوق کیفری تعلیق مراقبتی و آزادی مشروط، پژوهش حقوق سیاست، دوره ۳، شماره ۵.
- فرجیها، محمد؛ ساجدی، فاطمه و بخشی محبی، محمد. (۱۳۹۷). بررسی شرایط خدمات عام‌المنفعه به‌عنوان یکی از جایگزین‌های نوین حبس در دادگستری خراسان رضوی، کنفرانس ملی اندیشه‌های نوین و خلاق در مدیریت، حسابداری، مطالعات حقوقی و اجتماعی، دوره ۱.
- محمد نژاد، حیدر. (۱۳۹۵). نظریه خدمت عمومی و اصول حاکم بر آن در قوانین و رویه قضایی ایران، دو فصلنامه حقوق اداری، سال سوم، شماره ۱۰.
- موسوی، سیده رویا. (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی مجازات‌های جایگزین حبس در حقوق ایران و انگلیس، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، دانشکده حقوق.